

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

AGE PECULIARITIES OF FORMATION OF SOCIAL ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN EDUCATION INSTITUTIONS

У статті розкриваються особливості формування соціальної активності учнів початкової школи у віковому аспекті. Соціальна активність молодшого школяра розглядається як складне особистісне утворення, що визначається і регулюється комплексом настанов, уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в соціальній сфері суспільства й залежать від об'єктивного стану учня у предметно-соціальному середовищі, форм самоствердження і самореалізації, ступеня його участі в соціально цінних видах діяльності під час оволодіння соціальним досвідом.

Розглянуто особливості компонентів соціальної активності учнів початкової школи, зокрема когнітивний компонент як систему знань про суспільство, соціально значущу діяльність і соціальні ролі, про норми та правила поведінки в суспільстві; емоційно-ціннісний компонент як засіб регуляції відносин із предметно-соціальною дійсністю; компонент довільного імпульсу як систему потреб і прагнень, що реалізується в соціально значущій діяльності; поведінково-практичний компонент, який визначає спрямованість та реалізацію соціальної активності; самоціннісний компонент як самооцінку сформованості соціальної активності учнів. Визначено основні новоутворення, що зумовлюють формування соціальної активності молодшого школяра, а саме: виникнення соціальних потреб; здатності до встановлення соціальної взаємодії; прагнення до соціальної оцінки й самооцінки; переживання (співчуття, симпатія, прагнення допомогати іншим); розвиток соціальних якостей; здатність до емпатії (уміння відчувати стан іншої людини), інтерактивних умінь (активність, ініціативність, експресивні реакції). Соціальна активність виявляється в оволодінні вихованцями системою соціальних знань і умінь; механізмами взаємодії, взаєморозуміння і взаємопізнання; набутті соціального досвіду; здатності діяти відповідно до соціальних ролей і соціальних норм поведінки.

Ключові слова: соціальна активність, учні початкових класів, заклади освіти, компо-

ненти соціальної активності, становлення і розвиток особистості.

The article reveals the peculiarities of the formation of social activity of elementary school students in age aspect. Social activity of the younger schoolboy is considered as a complex personal formation, which is defined and regulated by a complex of attitudes, beliefs, habits, stereotypes of behavior, which are realized in the social sphere of society and depend on the objective state of the student in the subject-social environment, forms of self-socialization, forms, the extent of his participation in socially valuable activities in the acquisition of social experience.

The peculiarities of the components of social activity of elementary school students are considered, in particular, the cognitive component as a system of knowledge about society, socially important activity and social roles, about norms and rules of behavior in society; emotional-value component as a means of regulating relations with subject-social reality; the component of an arbitrary impulse as a system of needs and aspirations realized in socially significant activities; a behavioral and practical component that determines the orientation and realization of social activity; self-value component as a self-assessment of students' social activity. The main neoplasms that determine the formation of social activity of the younger student are identified: the emergence of social needs; ability to establish social interaction; the desire for social evaluation and self-esteem; feelings (sympathy, sympathy, desire to help others); development of social qualities; the ability to empathize (the ability to sense another person's condition); interactive skills (activity, initiative, expressive reactions). Social activity is manifested in the students' mastery of the system of social knowledge and skills; mechanisms of interaction, understanding and cognition; gaining social experience; the ability to act in accordance with social roles and social norms of behavior.

Key words: social activity, elementary school students, educational institutions, components of social activity, personality formation and development.

УДК 371.48

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-2-34>

Кирилюк С.Д.,

канд. пед. наук,
докторант

Інституту проблем виховання

Національної академії педагогічних наук України

Постановка проблеми в загальному вигляді.

На сучасному етапі розвитку суспільства існує необхідність формування ініціативної, комунікабельної, соціально активної та конкурентноспроможної особистості. Соціальна активність – один із показників, що характеризують особистість із погляду цінності її для суспільства й оточення. Крізь призму соціальної активності відбувається процес становлення життєвої позиції особистості, усвідомлюються її прагнення і бажання внести свій вклад у розвиток суспільства, розкрити наявні можливості в різних видах діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сьогодні дослідники (Г. Абрамова, Л. Божо-

вич, Ш. Бюлер, Л. Виготський, Т. Драгунова, Д. Ельконін, В. Крутецкий, К. Левін, Н. Лукін, В. Мухіна, Д. Фельдштейн та ін.) зібрили значний фактичний матеріал про особливості дітей шкільного віку, різноманіття чинників, що впливають на їхній розвиток, специфіку їхніх інтересів, моральні уявлення, особливості становлення волі, мотиви діяльності, що створило необхідну базу для вивчення розвитку учнів початкових класів на новому науковому рівні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До сьогодні не виділено єдиних компонентів соціальної активності учнів молодших класів і не визначено особливості фор-

мування їхньої соціальної активності в закладах загальної середньої освіти.

Мета статті – обґрунтувати вікові особливості формування соціальної активності учнів початкової школи в закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна школа висуває певні вимоги до формування соціальної активності дітей молодшого шкільного віку. Вони відображені в новому стандарті освіти й актуалізовані новою соціальною дійсністю, покликані сформувати в дітей необхідні якості особистості для успішного виконання нових навчальних обов'язків. Проте ми не згодні з думкою А. Маркової, що соціальна активність молодшого школяра у школі має виявлятися у прагненні дотримуватися правил, обов'язкових для школяра, допомагати в дотриманні цих правил своїм одноліткам [4].

Ми підтримуємо думку Т. Герлянд про те, що соціально активні учні молодших класів мають: прагнути надавати допомогу одноліткам і дорослим, виявляти зацікавленість справами колективу, класу, школи; мати сформовані предметно-операційні знання, уміння і навички: навчально-пізнавальні, організаційно-трудова, комунікативні, господарсько-побутові; мати активну позицію в системі суб'єкт-об'єктних відносин; уміти планувати майбутню діяльність і діяти відповідно до плану, виявляти наполегливість, ініціативність у виконанні наміченого; виявляти самостійність і відповідальність; мати сформовані поняття й уявлення про необхідність вияву соціальної активності: ціннісні орієнтації, систему ставлення до себе і людей [3].

Соціальну активність молодшого школяра ми розглядаємо як складне особистісне утворення, яке визначається і регулюється комплексом настанов, уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в соціальній сфері суспільства й залежать від об'єктивного стану учня у предметно-соціальному середовищі, форм самоствердження і самореалізації, ступеня його участі в соціально цінних видах діяльності під час оволодіння соціальним досвідом.

Становлення і розвиток особистості в молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як: адаптація (приспособування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення у групу однолітків). Молодший шкільний вік розглядається І. Бехом як унікальний період соціального розвитку людини, який має великі потенційні можливості різнобічного розвитку особистості. На цьому віковому етапі формується цілий комплекс індивідуальних особливостей, що надалі визначає можливість багатьох видів активності особистості, закладаються основи соціалізації [1].

Формування соціальної активності молодших школярів потребує розгляду її структурних компонентів. У структурі соціальної активності ми

виокремлюємо: когнітивний компонент як систему знань про суспільство, соціально значущу діяльність і соціальні ролі, про норми та правила поведінки в суспільстві; емоційно-ціннісний компонент як засіб регуляції відносин із предметно-соціальною дійсністю; компонент довільного імпульсу як систему потреб і прагнень, що реалізується в соціально значущій діяльності; поведінково-практичний компонент, який визначає спрямованість та реалізацію соціальної активності; самоціннісний компонент як сомоцінку сформованості соціальної активності. Розглянемо особливості компонентів соціальної активності учнів початкової школи.

Основною метою *когнітивного компонента* є усвідомлення учнями змісту і сенсу соціальної активності, зокрема важливості соціально значущої діяльності. Когнітивний компонент соціальної активності інтегрує не тільки наявність соціальних знань (про норми, цінності, моделі поведінки, прийняті в соціумі, усвідомлення доцільності їх дотримання, соціальні якості особистості), а й передачу інформації (соціальний інтелект (особливості взаємодії з іншими людьми), стилі спілкування) від дитини до дитини як розширення власних перспектив у сенсі інформаційного знайомства із соціальною дійсністю [2].

Когнітивний компонент репрезентується через *систему знань про соціальні риси характеру*, які проявляються в ситуаціях, що висувають перед вихованцем вимогу діяти згідно із суспільними нормами, цінностями, моделями поведінки під час виконання певних соціальних ролей. Сюди ми відносимо: товарищівість, повагу до інших людей, працьовитість, акуратність, рішучість, цілеспрямованість, самостійність, сумлінність, відповідальність, ініціативність, наполегливість, доброту, совість, справедливість, поступливість, чесність, ввічливість, порядність, доброзичливість, люб'язність, тактовність, щедрість тощо; *систему знань про емоційні риси характеру*, що зумовлені потребою взаємодіяти та виконанням соціальних ролей. Ця система складається з таких рис: емпатійність (співпереживання, співчуття), альтруїзм, чуйність, толерантність, милосердя, гуманність, комунікабельність, експресивність тощо.

Емоційно-ціннісний компонент соціальної активності учнів початкової школи є відображенням мотивації й проявляється саме в ситуаціях вибору. Він передбачає наявність у молодших школярів емоційно-позитивного ставлення до однолітків, старших, самого себе, навколишньої дійсності; розвиток у них емоційної сприйнятливості; сформованість соціально значущих почуттів (совість, відповідальність, симпатія, прихильність, повага, вдячність); настанову на соціальну взаємодію та виконання соціальних ролей; розвинуту емпатію; саморегуляцію емоцій, поведінки в міжособистісних взаєминах [2]. Він характеризує розвиток цін-

нісно-орієнтаційної свідомості й визначення кола соціально значущих цінностей.

Отже, емоційно-ціннісний компонент соціальної активності учнів початкової школи відіграє істотну роль у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Серед усього спектра бажань молодшого школяра, у контексті нашого дослідження, особливо значущою виступає потреба у спілкуванні і взаємодії як головна зі складових частин соціальної активності учнів молодшого шкільного віку. І. Бех зазначає, що «емоція бажання – це прагнення (поривання) досягти, мати, володіти чимось, вибірково контактувати зі світом людей і світом речей» [1].

В основі компонента довільного імпульсу формування соціальної активності лежить потреба, за якої формула «Я бажаю» трансформується в «Я повинен (мушу)» [1]. У нашому випадку довільний імпульс виявляється в рішучості дитини бути активною особистістю. І. Бех зазначає, що рішучість як вольову якість спорадично виховують лише стосовно досягнення навчальних, трудових, спортивних та інших цілей [1]. Проте коли дитина не буде відчувати потреби бути активним учасником соціуму, заохотити її до цього буде вкрай важко. Тому передусім під час формування соціальної активності учнів варто звернути увагу на їхні потреби. У вітчизняній психології потреба розглядається як особливий стан психіки індивіда, що відчувається, або усвідомлювана ним «напруга», «незадоволеність», тобто відображення невідповідності між внутрішнім станом і зовнішніми умовами діяльності або спілкування [6]. Потреби виявляються в потягах і мотивах, проявляються в самореалізації і самоствердженні, формуванні внутрішньої позиції.

Поведінково-практичний компонент соціальної активності є наслідком комплексної взаємодії вищезазначених компонентів і виявляється в ціннісному ставленні молодшого школяра до себе, інших людей через спілкування, взаємодію. І. Бех зазначає, що перебування вихованця на етапі поведінково-практичного компонента має бути свідченням того, що в нього сформована готовність втілювати привласнену духовну цінність у практичну сферу (і він за певних умов це здійснює). Цей акт називатимемо вчинком. Якраз за допомогою реалізації духовних учинків молода особистість вступає в розгалужену систему соціальних відносин, стає не лише їхнім суб'єктом, а й суб'єктом власного суспільного життя як учинку [1].

Поведінково-практичний компонент передбачає оволодіння вихованцями системою засобів, методів, прийомів відображення соціальної активності, досвідом соціальної взаємодії; системою вмінь і навичок виконання соціальних ролей; здатністю до діяльності, яка забезпечує успішну реалізацію активної життєвої позиції молодшого школяра в соціумі [5]. Соціальна активність молодших

школярів проявляється в їхніх соціально спрямованих діях, учинках, поведінці, комунікативних уміннях, взаємодії з оточенням.

Отже, поведінково-практичний компонент соціальної активності не тільки відображає інтенсивність участі в соціально спрямованій діяльності, але спрямований і на регулювання поведінки партнерів у спільній діяльності, творчу актуалізацію власного досвіду. Активність передбачає перетворювальне ставлення суб'єкта до об'єкта, що можливе за наявності таких моментів, як: вибірковість підходу до об'єктів; постановка після вибору об'єкта цілі, завдання, яке необхідно вирішити; перетворення об'єкта в подальшій діяльності, спрямованій на вирішення проблеми [5]. Розвиток активності учня відбувається, супроводжуючи весь процес розвитку особистості. Істотна зміна в активності відбивається і на діяльності, а розвиток особистості виявляється у стані активності. Якщо діяльність являє собою єдність об'єктивно-суб'єктивних властивостей особистості, то активність – її приналежність як суб'єкта діяльності – виражає не саму діяльність, а її рівень і характер, впливає на процес визначення мети й усвідомлення мотивації способів діяльності [7].

На нашу думку, вищою формою цього компонента є самореалізація. Самореалізація молодших школярів – це процес розкриття та реалізації здібностей, потреб, знань, умінь, навичок, творчих можливостей особистості в суспільно значущій діяльності завдяки індивідуальному практичному предметненню. Предметнення (реалізація творчо засвоєного соціального змісту) розглядається нами як практичне закріплення духовного самопізнання діяльнісним, яке показує особистості її масштаб, отже, і можливості самореалізації. Самореалізація може відбуватися як активна участь у соціально значущих видах діяльності, пробуджуючи і зміцнюючи соціальну сміливість і рішучість, демонструючи широку амплітуду соціальних інтересів, тобто пошук своєї справи та місця в соціумі. Самореалізація може виступати як захоплююча творчість у конкретній соціально значущій діяльності, показуючи стійкість спрямованої змістовної активності особистості [6]. Проте повна самореалізація неможлива без самопізнання.

Наступний компонент соціальної активності – *самоціннісний*, передбачає самопізнання учнів. Самопізнання школярів у даному контексті розглядається як оцінка дитиною себе, своїх фізичних і розумових здібностей, учинків, дій, їхніх мотивів і цілей, свого ставлення до зовнішнього світу, інших людей і самої себе. Адже зацікавленість в особистих особливостях іншого, симпатія до людини визначають вибір поведінки і життєдіяльності в колективі.

У початковій школі вихованці вже вміють добре визначати, що їхні успіхи залежать від здібностей

і докладених зусиль, а також від випадкового збігу обставин. А також вони спроможні будувати стратегію соціально спрямованої поведінки. Проте розрахувати свої можливості й сили в реалізації соціальної активності вони, за спостереженнями, ще не можуть. Цієї здатності дитина набуває лише в підлітковому віці. З огляду на це зростає роль самооцінки в особистісному розвитку й формуванні соціальної активності молодшого школяра. Зазначене підтверджують дані теоретико-експериментальних досліджень [2]. Ключовим моментом в її становленні є молодший шкільний вік, оскільки в цей віковий період відбуваються зміни всіх її структурних компонентів, форм, видів, показників, удосконалюється діяльність самооцінювання. До кінця молодшого шкільного віку самооцінка часто виступає основним мотивом поведінки й діяльності [6].

Головними джерелами становлення самооцінки є оцінка результатів своєї діяльності самою дитиною, а також порівняння себе з іншими. Тому коли дитина приходить до школи, оцінна діяльність авторитетної для неї особи – вчителя, а також сама особистість педагога значною мірою визначають подальший розвиток її самооцінки як важливої особистісної інстанції [2]. Водночас варто враховувати, що самооцінка є структурою динамічною і на початку шкільного навчання зберігає досить високу пластичність [7]. Численні експериментальні дослідження довели, що для учнів 2–3-х класів характерна тенденція до зниження рівня самооцінки. Це пов'язано з розвитком самокритичності, здатності до самоаналізу. Учні початкових класів відчувають потребу в оцінюванні буквально кожного свого зусилля. А залежність від зовнішньої оцінки знижується тоді, коли в людини формується внутрішня інстанція – самооцінка [3].

У результаті аналізу нами з'ясовано, що основними новоутвореннями, що визначають формування соціальної активності молодшого школяра, можна вважати такі: виникнення соціальних потреб, здатності до встановлення соціальної взаємодії, прагнення до соціальної оцінки й самооцінки; переживання (співчуття, симпатія, прагнення допомагати іншим); розвиток соціальних якостей; здатність до емпатії (уміння відчувати стан іншої людини), інтерактивних умінь (активність, ініціативність, експресивні реакції).

Висновки. Отже, соціальна активність виявляється в оволодінні вихованцями системою соціальних знань і умінь; механізмами взаємодії, взаєморозуміння і взаємопізнання; набутті соціального досвіду; здатності діяти відповідно до соціальних ролей і соціальних норм поведінки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І. Особистість у просторі духовного розвитку : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
2. Булаченко С. Освітньо-інформаційний простір для формування соціально активної особистості : навчально-методичний посібник. Ніжин, 2019. 314 с.
3. Герлянд Т. Соціальний розвиток молодшого школяра. *Педагогічна газета*. 2006. № 6. С. 3.
4. Формирование мотивации учения : книга для учителя / А. Маркова и др. Москва : Просвещение, 1990. 192 с.
5. Поліщук В. Вікова і педагогічна психологія : навчальний посібник. 3-те вид., виправ. Суми : Університетська книга, 2010. С. 352.
6. Радул В. Соціалізація й розвиток особистості. *Шлях освіти*. 2006. № 2. С. 7–13.
7. Романенко І. Соціалізація учнів початкових класів через використання інтерактивних технологій. *Початкове навчання та виховання*. 2007. № 11. С. 2–8.